

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА,
Дзери Оксани Василівни,
доктора філологічних наук, професора,
завідувача кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики
імені Григорія Кочура
Львівського національного університету імені Івана Франка
на дисертацію Рублевської Анни Василівни «Семантичні модифікації
суспільно-політичної лексики в українських перекладах Біблії XIX-XX
століть: лінгвокультурологічний аспект»,
подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 035 Філологія (галузь знань 03 Гуманітарні науки)
у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка

Дисертація Рублевської Анни Василівни є ґрунтовним дослідженням, присвяченим вивченню лінгвокультурологічного аспекту семантичних модифікацій суспільно-політичної лексики в українських версіях перекладів Святого Письма XIX–XX століть. У контексті сучасної філологічної науки, що все активніше звертається до глибинної взаємодії мови, культури, ментальності та ідентичності, обрана тема виглядає не лише актуальною, а й концептуально важливою.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що висвітлення лінгвокультурологічного виміру перекладів Біблії, здійснених українськими перекладачами у різних історико-культурних умовах XIX–XX ст., відкриває надзвичайно перспективний простір для аналізу еволюції українського релігійного стилю, мовотворення і націєтворення, адже мова перекладу Святого Письма – це завжди водночас філологічний, богословський, соціальний і політичний акт.

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження визначається не лише лінгвістичними та культурологічними чинниками, а й історичною та ідеологічною складністю процесу українського біблійного перекладу. Упродовж тривалого періоду Біблія українською мовою була забороненою книгою, що фактично існувала поза українським культурним і релігійним простором. Такий стан речей був наслідком колоніальної політики Російської імперії, яка наполегливо знижувала статус української мови до рівня діалекту, неспроможного виражати високі, особливо сакральні, смисли. Ситуацію не змінив навіть офіційна дозвіл перекладати Біблію російською та мовами деяких інших народів імперії на початку XIX століття – двері для українського біблійного перекладу лишалися зачиненими.

Священний статус Святого Письма завжди надавав виняткової ваги мові його перекладу, підносив її у суспільному сприйнятті до рівня мовної сакральності й символічного представлення нації. Як зазначає фахівець із біблійного перекладознавства Філіп Носс, у час, коли велика кількість мов світу перебуває під загрозою зникнення, переклад Біблії та її використання у релігійних громадах становлять один із найважливіших чинників опору мовній смерті.

На цьому тлі особливо показовими є факти системних заборон, що мали на меті витіснення української мови з релігійного простору. Першим у хронології із понад 130 заборон української мови, починаючи з приєднання України до Московії, був акт 1690 року, коли Московський собор засудив і анафемував церковнослов'янські книги в та постановив проклинати їх не один раз, а тричі й багаторазово. Протягом наступних століть церква, підпорядкована Москві, наполегливо тиражувала брошури про нібито богословську неспроможність української мови. Аж до недавнього часу ієрархи РПЦ в Україні публічно проголошували українську мову небажаною для Бога і непридатною для богослужіння.

У цьому світлі дослідження семантичних модифікацій суспільно-політичної лексики в українських перекладах Святого Письма постає не лише як філологічний аналіз мовних трансформацій, а й як глибоко історико-культурна рефлексія над процесами національної ідентифікації, духовної емансипації та боротьби за гідність українського слова.

Дисертантка переконливо демонструє, що трансформації суспільно-політичної лексики у біблійних перекладах не є випадковими чи суто лексичними, а відображають багатовимірну картину національного буття.

Структура та зміст роботи. Робота має чітку композицію, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У вступі аргументовано окреслено об'єкт, предмет, мету, завдання, методологічну базу, теоретичну й практичну цінність роботи. Кожен розділ логічно пов'язаний із наступним, поступово розгортаючи наукову аргументацію. У першому розділі обґрунтовано понятійний апарат, визначено статус і межі функціонування українського релігійного стилю, простежено історію біблійного перекладу в Україні. Другий розділ присвячено докладному аналізу семантичних змін у лексемах суспільно-політичного змісту крізь призму історико-культурного тла. Особливо цінним є третій розділ, у якому здійснено тематичну класифікацію й аналіз модифікацій у таких лексичних групах, як «назви професій», «назви посад», «назви осіб асоціальної поведінки», «назви соціальних статусів» та «язичницькі назви».

Опис і тлумачення лексем супроводжується глибокими спостереженнями над їхньою стилістичною забарвленістю, варіантністю в перекладах, семантичною еволюцією, зокрема у зв'язку з екстралінгвальними чинниками. Дисертантка вміло оперує широким лінгвістичним інструментарієм, демонструючи високу культуру аналізу.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації. Зміст дисертації в цілому характеризується досить високим теоретичним і науково-методологічним рівнем вирішення поставлених завдань. За допомогою проведеної систематизації та класифікації авторці вдалося досить аргументовано висловити свою думку щодо питань функціонування суспільно-політичної лексики в українських перекладах Святого Письма. Загалом дисертація, яка виконана у формі спеціально підготовленого рукопису, становить цілісне й повністю завершене наукове дослідження із достатньо чіткими висновками.

Обґрунтованість дослідження Рублевської Анни Василівни визначається, передовсім, його широкою й різнобічною джерельною та лексикографічною

базою, ретельна робота з якою дозволила авторці реалізувати поставлені нею у своєму дослідженні мету та завдання.

Також слід зазначити про вдале концептуальне вирішення завдань дисертаційної роботи. Так наприклад, правильний логічний порядок подачі матеріалу дозволив авторці висвітлити основні аспекти досліджуваної нею теми, побудувати достатньо переконливу систему аргументації, що відображає як предмет дослідження, так і власну авторську позицію. Всі відповідні положення викладено в дисертації логічно, послідовно та стилістично довершено. Звертає на себе увагу вільне володіння дисертанткою матеріалом, що стосується теми дослідження. Це свідчить про її достатнє знання теми дослідження та використаних нею джерел, здатність до аналізу досліджуваної теми, вміння застосовувати сучасні наукові методи пізнання для вирішення конкретних проблем, поставлених у розділах роботи.

Наукові положення, висновки та рекомендації, викладені у дисертації є теоретично обґрунтованими, що забезпечується застосуванням раціональної сукупності сучасних загальнонаукових і спеціальних методів та прийомів наукового пізнання. У дисертації застосовано низку загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція), лінгвістичних (описовий, аналітичний, компонентного аналізу, системно-структурний) і спеціалізованих методів, як-от синхронно-діахронний та зіставний, що в цілому відповідає меті дослідження — вивчення семантичних модифікацій суспільно-політичної лексики в українських перекладах Святого Письма XIX–XX ст. Застосування методу компонентного аналізу дозволяє простежити найдрібніші семантичні зрушення, а синхронно-діахронний аналіз дає змогу врахувати мовну еволюцію на відтинку двох століть. Важливим є також звернення до корпусу біблійних джерел мовами оригіналу (давньоєврейською, грецькою).

Дисертаційна робота відзначається академічною доброчесністю, критичною уважністю до джерел, широкою доказовою базою. Аналіз здійснено на основі авторитетних біблійних перекладів, включно з працями першим т.зв. «синодальним» перекладом Євангелій сучасною українською мовою (на основі перекладу Пилипа Морачевського), першим повним перекладом Біблії українською Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя та Івана Левицького, майже синхронними, але концептуально різними перекладами Івана Огієнка та Івана Хоменка, та перекладацькими проєктами Українського біблійного товариства. Варте уваги використання Конкордансу Джеремі Стронга, що забезпечило методологічну чіткість у співставленні українських перекладних відповідників із лексемами оригіналу.

Наукова новизна результатів дослідження. Новизна дослідження полягає в комплексному осмисленні семантичних трансформацій суспільно-політичної лексики в українських перекладах Біблії, яке здійснюється крізь призму лінгвокультурології. Дисертантка не лише ідентифікує специфіку функціонування зазначених лексем, а й виокремлює їх як *культурні маркери*, що єднають мовний образ біблійного світу з ментальним кодом українського читача. Таке поєднання лінгвістики з культурологічною чутливістю надає дослідженню міждисциплінарної ваги.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Теоретичні результати можуть бути використані у подальших дослідженнях українського релігійного

дискурсу, біблійної стилістики, історії перекладу. Практична цінність праці полягає в її потенціалі для лексикографії, укладання навчальних програм з біблієзнавства, перекладознавства, а також для створення культурно чутливих стратегій перекладу сакральних текстів. Особливо актуальним виглядає дослідження в умовах сучасного повернення релігійного стилю до активного мовного вжитку.

Повнота викладу одержаних результатів. Основні результати дисертаційної роботи викладено у 5 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України й наукових періодичних виданнях інших держав і 9 тезах наукових повідомлень на науково-практичних конференціях, зокрема й міжнародного рівня.

Узагальнюючи наведене, можемо констатувати, що дисертація Рублевської Анни Василівни виконана на високому науковому рівні, про що свідчить чітко сформульовані ключові проблеми дослідження, високий ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень і висновків, зроблених у ньому, наукова новизна та практична значимість цілого ряду одержаних результатів.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Загалом позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Рублевської Анни Василівни, вважаємо за необхідне звернути увагу на деякі питання, які могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень чи певної дискусії під час публічного захисту.

1. У розділі, присвяченому методиці дослідження біблійного тексту, авторка демонструє прагнення до наукової ґрунтовності та бажання осмислити теоретико-методологічне підґрунтя свого підходу до аналізу біблійної суспільно-політичної лексики. Разом із тим, цей підрозділ потребує уточнення і послідовності, зокрема в частині термінологічної визначеності. Певну методологічну і метамовну розмитість викликає змішування термінів «методологія», «метод», «прийом», «підхід» без чіткого розмежування їхніх функцій і рівнів аналізу. Зокрема, антропологічна методологія, слушно окреслена як така, що набуває актуальності в сучасній українській лінгвістиці, далі позначається то як метод, то як підхід (с. 58). Перші три сторінки підрозділу містять чимало відомостей загальнометодологічного характеру, що не мають прямого стосунку до дослідження і могли б бути скорочені.

Синхронно-діахронний аналіз, який авторка трактує як метод, насправді репрезентує дослідницький підхід – перспективу спостереження мовного явища, що поєднує його функціонування у фіксованому часовому зрізі з його еволюцією у часовому вимірі. Власне методи (описовий, зіставний, компонентний тощо) застосовуються у межах цього підходу для досягнення мети дослідження.

Уточнення потребують опис та застосування порівняльного й зіставного методів. У Вступі в параграфі «Методика дослідження» (с. 22) авторка зосереджує увагу на порівняльному методі, пов'язуючи його із виявленням множинності значень суспільно-політичної лексики, що, дещо несподівано, підводить до визначення «різних ступенів вад перекладу або його, хоч нечасто, діаметральної протилежності». Далі у вступі авторка згадує і зіставний метод, з майже ідентичною метою, тільки із знаком плюс – «встановити ступені відповідності первинного змісту тексту до тексту українських перекладів». У методологічному підрозділі описано лише зіставний метод, без пояснення, чим саме він відрізняється від порівняльного, – або ж чи є ці терміни для авторки

синонімічними (вочевидь, ні, як впливає зі Вступу). Така неузгодженість потребує уточнення.

Описуючи етапи дослідження, авторка застосовує підхід, де відправною точкою є текст українських перекладів, що загалом цілком виправдано. Однак етапи 3-5 фактично нічим не відрізняються, адже передбачають зіставлення українських відповідників з оригінальними лексичними одиницями за допомогою підрядника та його пояснення у конкордансі Стронга.

Таким чином, попри загалом широку палітру використаних методів і обґрунтовану спробу розмістити дослідження в актуальному міждисциплінарному полі, методологічна частина виглядає перевантаженою теоретичними загальниками та потребує більш чіткого структурування, виваженого терміновживання і логічної послідовності при поясненні обраних методів.

2. У авторській метамові простежуємо непослідовність використання терміна «первинний (текст, значення)». Так, на с. 19 авторка пише про важливість з'ясування первинного значення біблійних суспільно-політичних лексем, маючи на увазі значення української лексики на конкретному синхронному історичному етапі створення перекладу. Уже на с. 22 фраза «первинний зміст» стосується лексем давньоєврейського й грецького текстів Святого Письма. Ця розбіжність простежується і далі по тексту.

3. Класифікація біблійної суспільної лексики є однією з методичних основ дисертації. Проте терміни, що їх використовує авторка, як от «асоціальні лексеми» (с. 107) (як синонім до терміну «назви осіб асоціальної поведінки») і «язичницькі назви» (всюди у тексті) викликають певні застереження. Зокрема, авторка не дає жодного пояснення, що мається на увазі під терміном «язичницькі назви» (лексми на позначення представників неаврамічних релігій, їхні релігійні практики?), окрім абсолютно не виправданого зауваження, що ці назви позначають реалії за межами християнства (с. 86) (а як же Старий Завіт з його повністю дохристиянським світом?). Врешті, приклади з останнього розділу демонструють, що авторка відносить до цієї групи виключно лексеми на позначення осіб, які практикують магію. Окрему засторогу викликає група «назви соціальних статусів», яку дисертантка визначає як «не професія, не посада, не титул і не національність, а їхня сукупність, виражена загальним суспільним еквівалентом» (с. 183). Не зрозуміло, чому до цієї групи авторка долучає такі лексеми як «сторож, кат, кіннотник» тощо, які цілком відповідають групі «назви професій».

Як видається, увесь цей комплекс біблійної суспільно-політичної лексики, який авторка називає «екстралінвальними прикладами» (с.96), варто було б розглядати як історичні реалії. На нашу думку, досить перспективною була б екстраполяція способів перекладу реалій, розроблених проф. Р. Зорівчак, на аналіз способів відтворення біблійної суспільно-політичної лексики. Це допомогло б авторці провести кількісний аналіз перекладацьких тактик, якого, попри надзвичайно цікавий та інформативний аналіз прикладів, бракує у дослідженні.

4. Авторка робить особливий акцент на тому, що досліджує суспільно-політичну лексику як частину релігійного стилю (на нашу думку, доречнішим був би термін «сакральний дискурс»). Однак, головним недоліком авторського

підходу вважаємо розгляд суспільно-політичної лексики Біблії поза її духовно-символічним контекстом, а лише в культурно-історичній парадигмі описуваних подій. Згідно з екзегетичною типологією значень, що її переніс з теології в літературознавство Нортроп Фрай («Анатомія критики», 1957), Святе Письмо має чотири рівні значень – буквальне, алегоричне, моральне та анагогічне (тобто вище сакральне). На жаль, дисертантка обмежилася першим рівнем, залишаючи поза увагою сакральний та алегоричний смисли таких соціально-політичних лексем як «виноградар, тесля, пастух, блудниця, слуга» та багато інших. Симптоматично, що авторка послуговується лише конкордансом, залишаючи поза увагою огром словників біблійних символів, біблійні словники та енциклопедії.

5. Матеріалом дослідження, з якого здійснювалася вибірка, слугують чотири повні переклади Біблії (1903, 1962, 1963, 2011), один переклад Нового Завіту (1997) та переклад Євангелій (1906-1911). На жаль, авторка усі ці переклади називає перекладами Біблії або Святого Письма, не уточнюючи, повним чи частковим є зазначений переклад. Помилковим є твердження про те, що усі ці переклади зроблено із давньогебрейських та старогрецьких оригіналів (с. 86). Т. зв. «синодальний» переклад Євангелій (переклад Морачевського, відредагований провідними українськими лінгвістами і церковними діячами 1906 р.) зроблено з церковнослов'янського тексту із залученням тогочасних європейських перекладів. У четвертому повному перекладі Біблії 2011 року Старий Завіт перекладено не з давньогебрейського оригіналу, а з грецького перекладу, відомого як Септуагінта. Оскільки Септуагінта часто відрізняється від давньогебрейських текстів, порівнювати український відповідник варто саме з грецькими, а не гебрейськими лексемами, як це зроблено в дисертації. Не зовсім коректно називати цей переклад перекладом Турконяка, адже його зроблено під егідою Українського біблійного товариства, яке призначило о. Турконяка головою перекладацької комісії. Переклад Нового Завіту 1997 року, що його дисертантка розглядає окремо, – перша ластівка того ж проєкту, який вийшов друком невеликим накладом у 1000 примірників для обговорення і богословської апробації. На с. 103 авторка наводить цитату (з посиланням на помилкове джерело), у якій стверджується, що Турконяк робив переклад 2011 року з тексту Острозької Біблії. Тут А.В. Рублевська плутає три перекладацькі проєкти о. Турконяка – індивідуальний проєкт перекладу Острозької Біблії (2006) та два проєкти під егідою УБТ – вже згаданий переклад 2011 року (т. зв. «новий переклад»), де Старий Завіт перекладено із Септуагінти, і переклад 2020 (т. зв. «сучасний переклад»), де Старий Завіт перекладено з давньогебрейської.

Перший повний переклад Біблії 1903 року авторка впродовж усієї роботи називає перекладом Куліша або Кулішевим перекладом, не згадуючи прізвища його співперекладачів, хоча у змісті цього перекладу зазначено внесок кожного з перекладачів. Відповідно, у практичній частині дисертації перекладацьке рішення, приписуване Кулішу, часто стосується Пулюя або Левицького.

Лексикографічний опис перекладів Біблії подано некоректно і непослідовно – інколи опис починається з прізвища перекладача як автора тексту Біблії, у інших випадках прізвище перекладача вказано після перекладної назви, а інколи не вказано взагалі. Численні переклади Святого Письма спорадично розкидано у «Списку наукових джерел», хоча їх доречніше було б виділити в

окрему групу «Джерела ілюстративного матеріалу».

Поза тим, висловлені коментарі та зауваження не є остаточними чи категоричними. Позиції та переконання автора мають право на відстоювання під час захисту дисертації.

Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей. За своїм фаховим спрямуванням, науковою новизною й практичною значущістю дисертація А.В. Рублевської відповідає спеціальності 035 Філологія, галузь знань 03 Гуманітарні науки. Дисертантка повністю виконала освітню та наукову складову підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти й накопичила теоретичні знання, уміння, навички та компетентності, достатні для розв'язання комплексних проблем у царині професійної та дослідницько-інноваційної діяльності, а також опанувала методологію наукової діяльності.

Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам. Дисертація *«Семантичні модифікації суспільно-політичної лексики в українських перекладах Біблії XIX-XX століть: лінгвокультурологічний аспект»* є завершеною науковою працею, в якій її авторка, Рублевська Анна Василівна, отримала нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має значення для розвитку лінгвістики, зокрема лінгвокультурології, перекладознавства.

Дисертаційна робота відповідає п. 6–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ України від 21.03.2022 № 341, від 19.05.2023 № 502, від 03.05.2024 № 507), наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 №40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», затвердженого Міністерством юстиції України 03.02.2017 за №155/30023, а авторка роботи – Рублевська Анна Василівна – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри перекладознавства і
контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Оксана ДЗЕРА